

RECEP AHISHALI, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, X+390.

Yakın zamana kadar Osmanlı Tarihi üzerindeki araştırmalar genel olarak siyasi, askerî ve mali konularda yoğunluk kazanmıştı. Bu araştırmalar yanında Osmanlı teşkilât tarihi üzerindeki çalışmalar cılız kalıyordu. Halbuki Avrupalı Osmanlı tarihçileri arasında teşkilât tarihine duyulan alâka dikkat çekiyordu. Prof. M. Tayyib Gökbilgin (vefatı 2 Haziran 1981) bu ihtiyacı ilk farkedenden biri oldu. Onun gayretleriyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünde 1961 yılında Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü kuruldu. Bu kürsünün başkanlığına da Prof. Gökbilgin getirildi. Bu tarihten itibaren araştırmaların arttığı görülür. Ancak son yıllardaki Osmanlı Tarihi üzerindeki bilinçsiz tasarruflar, resmîyette teşkilât tarihi üzerindeki araştırmaları kabul etmez görünse de yayınlar yoğunluk kazanmaktadır. Bu gelişmeler yerli ve yabancı Osmanlı tarihçileri için memnunluk vericidir.

Bu cümleden olarak, Osmanlı teşkilât tarihi çerçevesinde merkez bürokrasisinin en önemli birimlerinden olan Reisülküttâblık müessesesi hakkında eser, çok önemli bir ihtiyaca cevap vermektedir. Dr. Ahışalı bu müessesenin XVI. ve XVII. Yüzyılları üzerinde Master tezi hazırlamış olmakla konuya vukufiyet kazanmış ve başarılı bir çalışma yapmıştır. Nitekim elimizdeki bu eserle, müessesenin klasik çağının yanısıra, Osmanlı bürokrat tipinin en karakteristik profilinin oluştuğu bir zaman kesiti de ifade edilmektedir. Devlet teşkilâtı içindeki diğer müesseseler hakkında henüz yeterli araştırma bulunmadığından bu eser teşkilât tarihçilerine yardımcı olacaktır.

Eser giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Dr. Ahışalı girişte reisülküttâblık müessesesinin kuruluşunu tartışıp XVI. yüzyılda bu makamda bulunanların görevleri ile bu makama bağlı bürokrasinin kaydettiği gelişmeye temas etmiştir. *Fatih Kanunnâmesi*'nde reisülküttâblık için ortaya konmuş olan prensiplerin ancak XVI. yüzyılda yerine oturduğu anlaşılıyor. Nitekim buna paralel olarak bir çok bürokratik iş reisülküttâblıkta kalmıştır. Birinci Bölümde Osmanlı merkez bürokrasisi içinde müessesenin XVIII. yüzyılda klasik yapısına kavuştuğu ifade edilmektedir. Reisülküttâbların birçok önemli görevi sadaret kethüdası ile birlikte üstlendikleri anlaşılıyor. Bu görevleri şöyle sıralamak mümkündür: Sadrazamların "buyruldu" yetkisini geniş bir şekilde kullanmak; telhisleri daha müstakil olarak hazırlamak; elçilerle yapılacak ön görüşmeleri yürütmek; ayrıca sefer esnasında ordunun iaşesinin temini; asker alma; askere bahşiş verilmesi, asker sayımı; ordunun sevk ve idaresi; gizli ve açık bütün işlerin yönetimindeki kalemlerde yürütülmesi; Saray ile Bâbâlı arasındaki irtibatın sağlanması. Bu görev yoğunluğunun reisülküttâblıkta nüfûz ve itibar kazandırdığı anlaşılıyor. Aynı bölümde reisülküttâbların yetiştirme tarz ve menşeleri ile tayin, azil ve terfilerinin nasıl gerçekleştiği anlatılmaktadır. Burada tayinden önceki görevleri ile sonraki görevleri tablolar haline getirilmiştir. XVIII. yüzyıldaki bütün reisülküttâbların listesi ve her birinin önceki ve sonraki görevleri ölüm tarihleri keza tablo halinde ifade edilmiştir. Bölümde reisülküttâbların Osmanlı kültür hayatındaki yerine de temas edilmiştir. Dr. Ahışalı'nın yaptığı ciddi araştırma sonucunda birçoğunun divân sahibi, bazılarının tercüme veya telif eser sahibi; bir kısmının da hüsn-i hat sahibi olduğu ortaya çıkmıştır. Vakanüvis Vâsif Efendi'nin son görevinin reisülküttâblık olduğu bilinmektedir. Bundan sonra reisülküttâbların gelirleri belgelere dayanılarak ortaya konmuştur.

İkinci Bölüm maliye dışındaki Osmanlı merkez teşkilâtının işleyiş tarzını ortaya koyan en önemli bölümdür. Buradaki bilgiler, arşiv belgelerinin yoğun incelenmesiyle elde edilmiştir. Re-

isülküttâblık müessesesinin XVIII. yüzyılda klasik yapısına kavuşması ve idarî alt birimlerinin de ortaya çıkmış bulunmasıyla eser araştırmacılar için önemli bir rehber olmuştur. Nitekim reisülküttâblık merkezli bürokrasinin "kalem" olarak anılması sonucunda Dîvân-ı hümâyûn kalemi denmiştir. Bundan sonra reisülküttâba bağlı kalemler ele alınmıştır. Bunlar Beylik (Dîvân) kalemi, Rûs Kalemi, Tahvil Kalemi, Âmedî Kalemi ile reisülküttâbın emrindeki görevlilerdir. Dr. Ahışhalı burada merkez bürokrasisinin can damarını teşkil eden müesseselerin işleyişini orijinal bilgilerle ortaya koymuştur. Bu müesseseler hakkındaki bilgilerimiz gayet az ve idarî bünyedeki bağlantıları ciddi olarak bilinmezken, bu eser ile aydınlığa kavuşmuştur. Reisülküttâbın bu görev yoğunluğu içinde beratların tanzimi, sefer hazırlıklarında bazı görevlerin reisülküttâba da yansması, sadrıazam ile saray arasındaki bürokratik bağlantının tesisi, Kırım hanlarının kapı kethüdâlığı görevi, gayri müslimler ile müstemen tüccarların devlet ile mevcut ilişkilerine müdahale ve önemli devlet işlerinin görüldüğü meclislerde yer almak gibi görevleri de vardı. Reisülküttâbın en çok bilinen görevi dışişleridir. Bu görevler bahsedilen kalemlerden ayrı bir yönü olması nedeniyle ayrıca incelenmiştir. XVIII. yüzyılda dış ilişkilerin gelişmesi üzerine reisülküttâb seçiminde temel alınan kıstasların önem kazandığı anlaşılmaktadır. Dr. Ahışhalı'nın tesbitlerine göre ilgili kâtiplerin de uzmanlardan seçildiği görülüyor. III. Selim'in giriştiği reformlar çerçevesinde bu konuda da yenilikler yapıldığı tesbit ediliyor. Bu meyanda "ahvâl-i düvele vâkıf zâtların yetişmesi" için teşebbüse geçilmiştir. Nitekim III. Selim'in sadrıazama, reisülküttâb ve sadâret kethüdasını alarak saraya gelmesi hakkındaki hatt-ı hümâyûnları Dr. Ahışhalı'nın tesbitleri arasındadır. Tabiatıyla bu müessesenin kazanmış olduğu önemi de ifade eder. Bu cümleden olarak eserde reisülküttâbların mükâleme görevleri de başarıyla ele alınmıştır.

Üçüncü Bölüm reisülküttâbların devlet teşrifatındaki yerine ayrılmıştır. Buradaki görevler de yoğunluk itibarıyla dikkati çekmektedir. Bu görevlerin birkaçını ifade etmekte yarar vardır: Dîvân-ı hümâyûn toplantılarında; elçi kabulünde; ulûfe tevziatında; bayram tebriklerinde; ziyafetlerde; surre ihracında; padişah ve sadrıazam değişikliğinde; sefere gidiş ve dönüş merasiminde ve Kırım hanlarına uygulanan merasimde. Dr. Ahışhalı burada da arşiv belgeleriyle çağdaş kaynakları tahlil ederek başarılı bir çalışma yapmıştır. Bu bölümde reisülküttâbların kıyafetlerine âit bahis de keza orijinal bilgileri ihtiva etmektedir.

Dr. Ahışhalı uzun ve ciddi bir mesai ile meydana getirdiği bu eserde, bazı yanlışları da doğrulamış bulunmaktadır. Buna göre reisülküttâblığın I. Selim hatta II. Bayezid devrinde mevcut olduğudur. XVIII. yüzyılda bu makamda bulunan reisülküttâbların görev tarihlerindeki hatalar, arşiv belgeleri ve resmi tevcihat listeleriyle tashih edilmiştir. Osmanlı diplomatikasında genel olarak sadrıazam ve defterdar dışındaki bürokratların kuyruklu imza atma yetkisi olmadığı, rûslardaki kuyruklu imzanın ise defterdara ait olduğu zannedilirdi. Halbuki reisülküttâbların da rûs belgelerini tanzim ederken kuyruklu imza attıkları eserde tesbit edilmiştir. Bâbîâlî kalemlerinden "sadâret mektubî kalemi"nin kuruluşu hakkında fikir beyan edenlerin çoğu bu kalemin XVIII. yüzyılda kurulduğunu öne sürmektedirler. Dr. Ahışhalı'nın araştırmasında sadâret mektubçülüğünün XVI. yüzyıl sonlarında mevcut olduğu ve XVII. Yüzyıl ortalarında yani Bâbîâlî'nin teşekkülünde bu kalemin de oluşturulduğu tesbit edilmiştir. Diğer taraftan Dîvân-ı hümâyûn kalemi, yayınlarda birkaç kalemden müteşekkilmiş gibi gösterilmektedir. Halbuki eserde yeni belgelere dayalı olarak kalem gibi gösterilen bu kısımların Dîvân-ı hümâyûn kalemine bağlı şubeler olduğu ortaya konmuştur. Bu şubelerden "beylik kalemi"nin araştırmalarda "beylikçi kalemi" şeklinde yanlış isimlendirildiği, doğrusunun "beylik kalemi" olması gerektiği çeşitli kaynaklara dayanılarak ifade edilmiştir. Yine genel olarak araştırmacılar âmedî kalemini Dîvân-ı hümâyûn kalemi dışında göstermek eğilimindedirler. Bu araştırmada mezkûr şubenin Dîvân-ı hümâyûn kaleminin bir şubesi olduğu ortaya konulmaktadır. Âmedcilik görevinin âmedî kalemi ile XVIII. yüzyıl sonlarında kurulduğu fikri hakimdi. Bu araştırmada âmedcilikğin XVI. yüzyılda da mevcut

olduğu iddia edilmektedir. Dr. Ahışalı reisülküttâbların bilinen görevleri yanısıra iki yeni görevini daha tesbit etmiştir. Bunlardan birincisi reisülküttâbların Bâbiâli'de Kırım hanlarına kapı kethudalığı görevini yapmaları; diğeri ise Bâbiâli'nin şeyhülislâm ile irtibatının reisülküttâb vasıtasıyla olduğudur.

Dr. Ahışalı bu incelemesiyle Osmanlı merkez bürokrasisi içinde en önemli bir müessesenin bütün işlevini ortaya koymuştur. Ayrıca reisülküttâblık müessesesinin diğeri müesseseler ile olan ilişkileriyle, bunların durumlarına da ışık tutmuştur. Böylece arşiv belgeleriyle çağdaş kaynaklardan elde edilen özgün bilgilerle meydana getirilen bu eser, metod itibarıyla de örnek bir çalışmadır.

MÜCTEBA İLGÜREL

